

De eed in historisch perspectief

G. A. Geerts

luitenant-kolonel der infanterie

Niet de eed is de waarborg van de man, maar de man de waarborg van de eed.
AESCHYLUS

Binnen afzienbare tijd zal naar verwachting het Algemeen Militair Ambtenarenreglement, afgekort AMAR, in werking treden. In dit reglement zijn o.a. nieuwe bepalingen opgenomen met betrekking tot de eed of belofte. Momenteel is het afleggen van de eed alleen verplicht voor officieren; na de inwerkingtreding van het AMAR zullen bijvoorbeeld ook a.s. beroepsonderofficieren, zo spoedig mogelijk na het voltooien van de opleiding, de eed of belofte afleggen.

Aangezien de tekst van het AMAR nog niet is vrijgegeven, wil ik volstaan met het noemen van die ene categorie. Straks zal blijken tot welke categorieën personeel het afleggen van de eed zich nog meer zal uitstrekken.

De eed heeft in de loop van onze militaire historie steeds een belangrijke plaats ingenomen. Daarom meen ik, dat het goed is de hoofdpunten uit de geschiedenis van de eed nog eens in uw herinnering terug te roepen.

Wanneer ik in deze bijdrage spreek over de eed bedoel ik daarmee tevens de belofte.

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588 - 1795)

De oorsprong van de militaire eed gaat terug naar de beginjaren van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Op 26 juli 1581 werd, tijdens een plechtige zitting van de Staten-Generaal (vertegenwoordigd door de zeven provincies en Brabant, Vlaanderen en Mechelen), Philips II afgezworen als koning. Het plakkaat, de Acte van Verlatinghe, gaf als reden onder andere aan dat een volk het recht had een vorst te verlaten die zijn volk reeds meer dan 20 jaar had verlaten: „Ubi rex in populum tyrannus, populo jure divino et humano divortium”, ofte wel

„waar de koning een tiran is tegenover zijn volk wordt hij door goddelijk en menselijk recht van het volk gescheiden”.¹

Allen die aan de Spaanse koning een eed van trouw hadden gezworen, werden daarvan ontslagen verklaard. Een nieuwe eed werd voorgesteld voor alle regeringspersonen en onderdanen. Zij moesten voortaan trouw zweren aan de „Geünieerde Nederlanden”.

Na een tweejarig bewind van de hertog van Anjou en de moord op de Prins van Oranje op 10 juli 1584 werd het hoogste gezag aanvankelijk in handen gelegd van de Graaf van Leicester. Op 10 augustus 1585 werd hij benoemd tot kapitein-generaal, doch nauwelijks twee jaar later verliet hij ons land voorgoed.

De Staten-Generaal besloten daarop zelf het bewind in handen te nemen: de Republiek der Verenigde Nederlanden was geboren. Teneinde de strijd aan te binden met de Hertog van Parma werden, in opdracht van de Staten-Generaal, in allerijl troepen aangeworven in het buitenland.

Het Staatse Leger bestond aanvankelijk uit allerlei afdelingen zonder duidelijk onderling verband. Deze afdelingen stonden doorgaans onder bevel van verschillende, van elkaar onafhankelijke bevelhebbers. De betaling geschiedde door betaalsheren, bestaande uit de Provinciale Staten en stedelijke magistraten. De stadhouders waren tevens kapitein-generaal van de op hun provincie gerepartieerde eenheden. Bij het repartitiestelsel kreeg elke provincie een deel van het krijgsvolk in betaling toegewezen; een situatie, die tot 1795 heeft bestaan.

Hoewel het opperbestuur over het leger in han-

¹ G. Verwey — *Geschiedenis van Nederland*. Elsevier, Amsterdam (1971) 354, 355; L. E. van Holk — *Spiegel Hist.* 16(1981)(12)671-675.

den lag van de Generaliteit, hadden de provincies bevoegdheden over bepaalde aangelegenheden van het Staatse Leger, bijvoorbeeld de benoeming van een aantal categorieën officieren. Voorts bemoeiden met name de Staten-Generaal, de Raad van State en de kapitein-generaal (deze laatste voor zover aanwezig) zich met het leger. Later gingen particulieren, sollicitateurs of sollicitateur-militair genoemd, het geld voorschieten aan de kapiteins en ritmeesters die de eenheden onder bevel hadden en die voor de uitbetaling van de soldijen moesten zorgen. Dat systeem leidde spoedig tot wantoestanden.

Een resolutie van de Staten-Generaal in maart 1676 bepaalde onder andere dat het aantal sollicitateurs voor Holland werd beperkt tot 36. De sollicitateurs moesten voortaan worden benoemd en aangesteld door de Staten van Holland en Westfriesland, een waarborgsom storten van 5000 gulden en onder ede verklaren:

... geen hooger, maar wel minder intrest van haar vershot te sullen trekken dan sestien stuyvers van honderd guldens ter maand van twee en veertigh daagen.²

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd het recht van benoemingen — d.w.z. het vergeven van militaire ambten en bedieningen, al dan niet gevolgd door het verlenen van commissiën — als volgt uitgeoefend.³

— *Door de Staten-Generaal* de benoeming tot generaal der cavalerie, veldmaarschalk, luitenant-generaal der cavalerie, commissaris-generaal der cavalerie, meester-generaal der artillerie, gouverneur van 's-Hertogenbosch, Maastricht, Bergen-op-Zoom, commandeur van Emden en Leeroord, enkele benoemingen tot kolonel en die tot ritmeester en kapitein. Zij verleenden ook de commissiën voor deze benoemingen.

— *Door de Raad van State* (op naam van de Staten-Generaal) de gouverneurs, op acte van Zijne Hoogheid als kapitein-generaal. Idem de kolonels, luitenant-kolonels, sergeant-majors, kwar-

tiermeesters en provoosten van de regimenten, ritmeesters en kapiteins, met uitzondering van die ter repartitie kwamen van Friesland en Groningen, welke gewesten een eigen benoemingsrecht hadden. Voorts de president van de krijgsraad, de sergeant-majoor-generaal, de kwartiermeester-generaal van het leger en van de cavalerie, de provoost-generaal, wachtmeesters of majors, commiezen van magazijnen, auditours-militair, provoosten-geweldige enz. Van de hiervoor genoemde wachtmeesters af kon ook de kapitein-generaal acte verlenen, mits aan de betrekking geen traktement was verbonden en derhalve geen commissie nodig was. De benoeming tot luitenant, kornet en vaandrig geschiedde doorgaans door de betaalsheren; door de kapitein-generaal als er geen traktement aan was verbonden. De overige „officieren” (sergeanten, korporaals, tamboers, trompetters, chirurgijns, schrijvers en provoosten) ontvingen bij hun aanstelling geen commissie.

Op 7 februari 1637 vaardigden de Staten-Generaal een plakkaat uit: „Verbod betreffende het verkoopen van militaire ambten”. Daartoe moesten de officieren de „eet tegen de resignatie ende vercooppinge van militaire chargen” afleggen, voorafgaande aan de „eet van getrouwicheyt”. De maatregel leverde niet het gewenste effect op, aangezien de Staten-Generaal zelf vaak vrijstelling verleenden van het afleggen van de „eet tegen de resignatie”. Bovendien bepaalden de Staten van Friesland dat hun officieren die eet niet zouden afleggen.

Bij het aanvaarden van een ambt moest men verklaren dat men het ambt op eerlijke wijze had verkregen. Daarenboven verklaarden kolonels en kapiteins onder ede dat zij de juiste soldij zouden betalen, de compagnieën op sterkte zouden houden en eventuele tekorten maandelijks zouden aangeven op de monsterrollen.

De „eet van getrouwicheyt” moest worden afgelegd door eenieder die in dienst trad van de Staten-Generaal, dus ongeacht rang of stand. Vreemde troepen, die in dienst traden van de Republiek, werden in de tevoren aangewezen grensplaats ontvangen door een gemachtigde van de Raad van State en terstond „in den eet genomen”.

De officierseed zelf moest men afleggen in Den

² *Reglement voor de Solliciteurs tot de Betaalinge van Militie op de Repartitie van de Provincie van Holland. Recueil van militaire Ordonnantien*, dl 1, nr 15.

³ Archief Staten-Generaal, *Lias lopende 1651 d.d. 30 maart*. F. G. J. Ten Raai en F. de Bas — *Het Staatse Leger*. KMA, Breda (1921)(IV)178, 179.

Haag, eventueel bij volmacht, doch in elk geval binnen een jaar, aangezien anders de commissie verviel. Indien men een bepaalde functie ging vervullen, moest men de functionele eed afleggen. Deze had dus een beperkte geldigheidsduur.

Na de inneming van Maastricht in 1632 legde de eerste Staatse gouverneur, de Hertog van Bouillon, de eed af aan de Staten-Generaal en aan de Prins-bisschop van Luik; de stad Maastricht vormde namelijk twee heerlijkheden, onder de Hertog van Brabant en de bisschop van Luik.

In de praktijk was de eedsaflegging nogal eens een allegaartje, hetgeen moge blijken uit de volgende voorbeelden.

— Kapiteins, ja zelfs kolonels waren vaak nog kinderen. De elfjarige Graaf Philips Theodoor van Waldeck kreeg in 1625 een compagnie. Hij behoeftte de eed niet af te leggen vóór 1632 en deed het pas in 1637.

— Nadat generaal Graaf Van Solms bij Neerwinden was gesneuveld, volgde zijn tienjarige zoon Graaf Hendrik Trajectinus hem in 1636 zonder eedsaflegging op als regimentscommandant van een regiment Duitsers in dienst van de Republiek.

— In mei 1634 legde Adriaan Balthasar Graaf van Flodorf tegelijkertijd de eed af als kolonel, ritmeester en kapitein.⁴

Deze situatie lijkt abnormaal. De Staten sloten echter het verdrag (capitulatie) om troepen te werven, enz., met een bepaalde kolonel. Die kolonel hield voor zichzelf een compagnie („compagnie colonnelle”) en liet die, tegen betaling, commanderen door een kapitein-luitenant. Het regiment werd doorgaans gecommandeerd door de sergeant-majoor, in die tijd een officiersrang.⁵ Ten slotte kan nog worden opgemerkt dat de eedsformulieren waren gesteld in het Nederlands, Duits, Engels en Frans.

⁴ F. G. J. Ten Raa en F. de Bas (³), blz. 223, 224, 256. Andere resolutiën op dit gebied zijn die van 22 mei 1624, 17 maart 1628, 22 oktober 1638 en 20 juli 1646.

⁵ Na de gelijkstelling van de infanterie met de cavalerie in 1671 werd de hiërarchie als volgt bepaald: 1 de generaal — 2 de veldmaarschalken — 3 generaals van de infanterie en de cavalerie — 4 luitenant-generaals van de infanterie en de cavalerie — 5 wachtmeester-generaal (ook wel sergeant-majoor-generaal genoemd) — 6 kolonels — 7 luitenant-kolonels — 8 sergeants-majoor — 9 kapiteins/ritmeesters — 10 luitnants — 11 vaandrags/kornetten.

De inval van de Pruisen in 1787

Nadat tijdens een oproer, in september 1785, buiten Prins Willem V om opdrachten waren verstrekt aan het Haagse garnizoen — naar later bleek door de Staten van Holland — was voor Willem V de maat vol en hij vestigde zich met zijn gezin te Nijmegen.

In de voorgaande jaren was de rol van het leger sterk afgenomen en hadden patriottische vrijkorpsen, met name in Holland en Utrecht, de macht in handen genomen. De Engelse gezant in ons land kreeg zelfs opdracht prinsgezinde troepen te werven. Frankrijk daarentegen steunde openlijk het verzet in de steden.

Nadat Wilhelmina van Pruisen, de echtgenote van Willem V, door vrijkorpsen de weg naar Den Haag was versperd bij Goejanverwellesluis namen de zaken snel een dramatische wending. De Koning van Pruisen wilde de belediging, zijn zuster aangedaan, wreken en zond een expeditiekorps naar Holland. De Prins werd in zijn rechten hersteld; de democratisch-patriotten, waaronder veel officieren van het Staatse leger, vroegen ontslag, werden ontslagen of geschorst en in enkele gevallen zelfs verbannen uit de Republiek. Deze officieren zouden zich verzamelen in Frankrijk en later met de Franse legers mee oprukken tegen de Republiek der Verenigde Nederlanden. Enkele namen: Chassé, Abbeema, Van Boecop, De Collaert, Cort Heyligers, Van Hasselt, Pyman, Van Zuylen van Nyevelt en Daendels. Laatstgenoemde werd op 25 april 1788 door het Hof van Gelderland veroordeeld tot eeuwigdurende verbanning, „op poene van den dood”. De scheiding in het officierscorps was compleet.

Alle officieren en ambtenaren moesten opnieuw de eed afleggen, deze keer op hun opper-regent, de Prins.

De Bataafse Republiek (1795 - 1806)

Nadat de Franse Armée du Nord in januari 1795 was opgerukt tot Culemborg reisden afgevaardigden van de Staten van Utrecht de oprukkende Fransen tegemoet in de hoop een gunstige wapenstilstand of capitulatieovereenkomst te kunnen sluiten. Tevergeefs. Op 18 januari volgden afgevaardigden van de Staten van Holland

met hetzelfde doel, doch ook zij keerden onverrichterzake terug. Eerst op 16 mei 1795 werd het Alliantietractaat getekend.

Op dat moment was een deel van het leger krijgsgevangen, op vrije voeten of uitgeweken naar Osnabrück, alwaar medio juli uit een aantal gezagsgetrouwe militairen een legertje werd gevormd onder bevel van Prins Willem George Frederik. Deze gebeurtenis staat bekend als het Rassemblement van Osnabrück.

De Prins had zich naar Duitsland begeven. . .

*... teneinde aldaar alles in het werk te stellen om de officieren, onderofficieren en gemeenen, dewelke uit aankleven van Hoogstdeselve — dit is de Erfstadhouder — en aan het wettig bestuur en in-gevolge eed en plicht den dienst der onwettigen Staaten-Generaal zullen verlaaten hebben, te vergaderen.*⁶

De weerklink was gering, niettegenstaande de historicus De Bas schrijft: „het getal Hollanders in Hannover steeg met de dag” en „Prins Frederik vond Osnabrück opgepropt vol Hollandsche officieren en soldaten; gehele bataljons en regimenten waren reeds verzameld”.⁷

Op 30 augustus 1795 meldde de Prins uit Bas-sum, dat de totale sterkte 1421 man bedroeg, behorende tot diverse eenheden, alsmede een aantal niet ingedeelden. Later zou het Rassemblement worden verboden en daarna uiteenvallen.

In Den Haag werd intussen een decreet uitgevaardigd, waarbij de municipaliteiten opdracht kregen van alle ontslagen officieren en minderen onder ede te vorderen, dat zij de wapenen niet zouden opnemen tegen de Bataafse Republiek. Bij eedsweigering volgde inhechtenisneming. Een deel week, zoals gezegd, uit; anderen vroegen ontslag, doch velen legden de gevraagde eed af.

Het leger was overigens, kort na de nederlaag, overgelaten aan de haat en verachting van de bevolking. De situatie werd op een bepaald moment zo kritiek dat de generaals Pichegru (op 26 januari in Den Haag) en Bonnard (op 28 februari te Rotterdam) het Hollandse leger in bescherming moesten nemen tegen hun eigen landgeno-

ten. Zij moesten zelfs met strenge straffen dreigen.

Korte tijd later wendden de Staten-Generaal zich tot de vroegere militairen in fraaie bewoordingen als: „Gijlieden zijt als al uwe medeburgers gelijk en vrij”, en: „Gij zijt nu ontslagen van den eed, welken gij aan den gewezen kapitein-generaal gedaan hebt”.

Op 1 maart 1795 kwamen de 124 representanten van het volk voor het eerst bijeen in Den Haag en legden een verklaring van trouw af „aan de oppermacht des gehelen volks”. Het toppunt van staatkundig geluk was bereikt:

*Duizenden monden, die nog geen jaar geleden bij elke gelegenheid hadden ingestemd met „Oranje boven”, begroetten thans de Nationale Vergadering met den oorverdoovenden kreet van „Vivat de Republiek”. Wuivende hoeden en handen, de op sabels en geweren omhooggestoken steken der schutters en rustbewaarders deden denken aan een golvende zee.*⁸

Een in het begin van 1796 uitgezonden eskader, onder bevel van vice-admiraal Braak, dat was belast met de taak de Kaapkolonie op de Britten te heroveren en vervolgens door te zeilen naar Curaçao en Suriname om het bestuur aldaar te beëdigden voor de Bataafse Republiek, gaf zich op 17 augustus 1796 zonder slag of stoot over aan de Britten. De meeste matrozen gingen over in Britse dienst; de officieren werden naar de Bataafse Republiek teruggezonden.

Op 1 september 1797 werd de nieuwe Kamer geopend. Een commissie kreeg opdracht een nieuwe grondwet te ontwerpen, nadat eerder een eerste ontwerp met grote meerderheid was verworpen. Niet tevreden met de resultaten voerden ultra-revolutionairen, gesteund door de generaals Daendels en Joubert, op 22 januari 1798, een staatsgreep uit. Generaal Joubert was op dat moment commandant van de Franse troepen hier te lande. Hij had als voorwaarde gesteld dat hij zou worden benoemd tot opperbevelhebber van het Bataafse leger, en zo geschiedde.

Op 12 juni 1798 vond een tweede staatsgreep plaats onder leiding van Daendels. Vergoelijkend zou men in latere jaren daarover spreken als „les défauts de ses qualités”.

⁸ Zie ⁶, dl 2 (1891) 549.

⁶ F. de Bas — *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd*, dl 1. Roelants, Schiedam (1887) 521 e.v.

⁷ Zie ⁶, blz. 527, 528, bijlage XIX.

Door toe te geven aan de voorwaarde van generaal Joubert werd het commando over de Bataafse strijdkrachten onnodig in Franse handen gelegd. Immers, alleen als er sprake was van een gezamenlijk optreden zou een Franse generaal het opperbevel voeren. Artikel 8 van het Alliantietractaat bepaalde terzake van het opperbevel:

Les forces de terre et de mer des Provinces Unies, qui seront expressément destinées à agir avec celles de la République française, seront sous les ordres des généraux français.

Het optreden van Daendels in 1799, tijdens de inval van Russen en Engelsen in Noord-Holland, gaf aanleiding tot veel kritiek. Later kwam vast te staan dat een deel ervan moest worden geschreven op rekening van de Franse opperbevelhebber generaal Brune.

De Brits-Russische landing leidde in de Bataafse Republiek niet tot de verhoopte opstand tegen de Franse bezetter. De Erfprins van Oranje moest zich onverrichterzake weer inschepen. Toch was de situatie bij de Bataafse troepen niet best te noemen. Doorgaans werden zij ten achter gesteld bij de Franse militairen. Zo schreef de Chef van de Staf generaal Dardenne op 30 juli onder meer aan Brune:

Mon général!

L'armée batave mise sous vos ordres doit comme l'armée française concourir à la défense de la République. Ne doutez pas qu'elle ne s'attende que vous ferez près du Gouvernement des efforts pour améliorer son sort ...

en voorts:

Si vous pouvez parvenir à ce but, vous rendrez un grand service à la République, vous vous attirez nécessairement la confiance du soldat et pourrez compter sur lui à la guerre.

Hij besloot met te wijzen op het onderscheid in verzorging tussen de Franse en de Bataafse militair:

La troupe batave en marche est ordinairement logée dans les églises ou magasins, couchée sur la paille, tandis que le soldat français l'est chez le bourgeois; cette différence de traitement la mécontente et la rend l'objet du mépris de l'habitant.⁹

De Bataafse vloot, die tijdens de Brits-Russische landing op de rede van Texel lag, bleef aanvankelijk besluiteloos tegenover het invasieleger en de vloot. Later sloeg de bemanning aan het mui-ten. Daarop grepen de Engelsen in en stelden de schepen onder bewaking. Schout-bij-nacht Story zou ten slotte de Bataafse vloot uitleveren aan de Engelsen.

Een minder frisse rol bij deze affaire werd gespeeld door de Bataafse admiraal C. H. Ver Huell, een aan Napoleon zeer toegewijde officier. Hij was het ook die in 1813/14 weigerde gehoor te geven aan de sommaties van de Prins van Oranje, het fort La Salle bij Den Helder over te geven. Nederland was al een half jaar bevrijd, voordat het fort werd overgegeven. Ter rechtvaardiging voerde hij o.a. aan, dat hij zijn eed van trouw aan de keizer niet wilde breken. Mede als dank daarvoor werd zijn naam gegrift bij de onsterfelijken van het keizerrijk op de Arc de Triomphe te Parijs.¹⁰

Op 25 maart 1802 vond in Amiens de ondertekening plaats van de vrede tussen Engeland, Frankrijk, Spanje en de Bataafse Republiek. Als uitvloeisel daarvan werd op 25 mei 1802 het Hollandse marine-eskader in Engeland ontbonden en keerde het gros van de marineofficieren naar de Bataafse Republiek terug, echter zonder medeneming van hun schepen.

Op 12 juli 1802 werd, bij dagorder van de Erfprins van Oranje, de Dutch Brigade ontbonden. Deze brigade was in 1799 geformeerd op het eiland Wight en bestond uit vier regimenten infanterie en een regiment Jagers; het personeel was afkomstig uit vroegere uitgewekenen en deserteurs. Een deel ging met behulp van Britse oorlogsschepen (!) terug naar Den Helder en Hellevoetsluis, kreeg amnestie en werd opgenomen in het Bataafse leger en de vloot, de overigen bleven Prins Willem V trouw en gingen met hem mee naar Fulda.¹¹ Deze laatsten zouden op hun beurt weer in 1813 de kern vormen van

⁹ G. J. W. Koolemans Beijnen — Krijgskundige studie over de verdediging der Bataafsche Republiek in 1799. *Mil. Spect.* 60(1891)146 e.v.

¹⁰ H. Hardenberg — Admiraal Ver Huell. *Publs Genootsch. Napoleontische Studiën* (1952)129-146; J. C. Mollema — De krijgsmansseed van Admiraal Carel Hendrik Ver Huell (1764-1845). *Marineblad* (1940)235-239.

¹¹ F. de Bas (⁸), blz. 326-331; H. Ringoir — *De Nederlandse infanterie*. Van Dishoeck, Bussum (1968)43.

het nieuwe Hollands Legioen van Oranje te Schwedt aan de Oder.

Op 5 augustus 1805 werd bepaald dat tot het beëdigden van officieren van 's Lands Armée de vrijdag wordt aangewezen.

Alle officieren, welke ten gevolge van gedane benoemingen, zich naar deze Residentie moeten begeben, zowel degenen, welke den eed voor zijne Excellentie den Heer Raadpensionaris moeten afleggen, als die, welke denzelven voor den Secretaris van Staat voor de zaken van Oorlog moeten presteren, gehouden zijn, zich daartoe des morgens ten tien uren van gemelden dag, bij dit Ministerie aantemelden.

Op 7 oktober 1805 werd een nieuw Staatsbesluit afgekondigd ter aanvulling op het voornoemde, hetwelk bepaalde dat:

Officieren, welke tot de Bataafsche Expeditionaire Divisie, zich thans in Duitschland bevindende, behooren, en welke sedert dat dezelve Divisie het territoir dezer Republiek heeft verlaten, reeds zijn of nog verder zullen worden geëlvanceerd, den eed tot hunne verhoogde rang staande, bij procuratie zullen moeten doen afleggen, en daarenboven gehouden wezen, dien binnen den tijd van drie maanden, na dat zij in de Republiek zullen zijn terug gekomen, in persoon te hernieuwen.

De tijd van het Koninkrijk Holland en die van het Keizerrijk

Over de korte periode van het koningsschap onder Lodewijk Napoleon (1806-1810) valt niets bijzonders te melden. Nadat het Koninkrijk Holland op 9 juli 1810 was geannexeerd, werd korte tijd later (18 augustus 1810) ook het leger gereorganiseerd. Een deel van de Garde des Konings vertrok naar Parijs en werd na reorganisatie opgenomen in de Keizerlijke Garde; alle eenheden moesten een nieuwe eed van trouw afleggen aan de Keizer en ontvingen nieuwe vaandels.

Aanvankelijk had Napoleon bepaald dat bij de Hollandse regimenten uitsluitend Hollandse officieren zouden dienen (brief van Napoleon aan de minister van oorlog, generaal Clarke, van 4 oktober 1810). In februari 1811 bepaalde Napoleon echter, dat een derde deel van de officieren

moest worden vervangen door Fransen, een bepaling waaraan niet altijd de hand werd gehouden.¹²

Aan de veldtocht naar Rusland (1812-1813) namen ongeveer 15.000 Hollandse militairen deel. Veelal onder aanvoering van Hollandse officieren gingen alle eenheden eervol ten onder. Generaal Daendels nam als divisiecommandant deel, de generaals Van Dedem van de Gelder en Cort Heyligers als brigade-commandanten. Generaal Graaf van Hogendorp heeft zich als gouverneur van Koningsbergen en Wilna verdienstelijk gemaakt; ongewenst in het nieuwe Hollandse leger van 1814 vertrok hij naar Brazilië. Napoleon zou zijn trouw belonen door hem als enige Nederlandse officier te gedenken in zijn testament, en wel met 100.000 francs (!).¹³

De nummers van vier Hollandse regimenten infanterie (123 t/m 126) zouden, met hun vaandelopschriften uit de veldtocht naar Rusland, voortleven in de Franse infanterie na 1814.

Het Koninkrijk der (Verenigde) Nederlanden tot 1940

Op 1 december 1813 werd Prins Willem Frederik van Oranje uitgeroepen tot soeverein vorst der Verenigde Nederlanden. Voorafgaand daaraan waren in november 1813 door Van Limburg Stirum, in zijn hoedanigheid van Goeverneur-Generaal der Gewapende Magt in Holland, al diverse officieren benoemd en aangesteld. Op welke wijze deze officieren hun eed hebben afgelegd en op wie, was niet te achterhalen. Wel heb ik documenten gevonden waaruit blijkt, dat een aantal van deze officieren eerst op 22 januari 1814 bij Koninklijk Besluit werd aangesteld door Koning Willem I.

Op 9 december 1813 werd een besluit uitgevaardigd door de Soeverein Vorst betreffende de organisatie van het staande leger. Minder dan een maand later was reeds dertien ton goud ingezameld ten behoeve van de werving van nieuwe troepen. Veel vrijwilligers uit Nederland en Bel-

¹² C. D. H. Schneider — *Het 126e Regiment Hollandsche Infanterie in 1812*. Van Kampen & Zn, Amsterdam (1898) 14.

¹³ *Napoleon's last will and testament* (a facsimile edition of the original document, together with its codicils, appended inventories, letters and instructions, preserved in the French National Archives). Paddington Press Ltd, New York/Londen (1977) 62.

gië, behalve die van vóór 1795 en zonder recente ervaring, kwamen er niet, zodat men opnieuw zijn toevlucht moest nemen tot het werven van eenheden in het buitenland.

Voorts werd een beroep gedaan op de uit Franse krijgsdienst ontslagen militairen. Een aantal daarvan had zichzelf spontaan van de eed van trouw aan Napoleon ontslagen verklaard; anderen ondervonden aanzienlijke problemen. Bijvoorbeeld het 11e Regiment Huzaren; Napoleon eiste, dat alle leden van dat regiment een nieuwe eed van getrouwheid zouden afleggen. Voldeden zij aan deze eis, dan werden zij genaturaliseerd, terwijl de onderofficieren zouden worden bevorderd tot officier. Wie dat niet wilde, zou worden ontwapend en opgesloten in staatsgevangenissen. Allen weigerden en uitten de wens Hollander te blijven. Daarop werden de officieren ontwapend en afgevoerd naar Aire en de overigen naar de Spaanse grens. Eerst op 31 maart 1814, na de intocht van de Verbondenen in Parijs, konden ongeveer 150 man in Nederland terugkeren.¹⁴

Het beleid inzake de overgang van individuele militairen naar het nieuwe leger liet nogal aan duidelijkheid te wensen over. Sommigen werd de overgang geweigerd, anderen werden overgenomen met behoud van rang of met een hogere rang, enkelen begonnen weer van onderaf.

Bij Soeverein Besluit van 26 februari 1814, nr 86, werd het „formulier van eed voor de militie van de staat” vastgesteld.

Door alle officieren der landmagt zal worden afgelegd de navolgende eed: Ik zweer trouw aan den Souvereinen Vorst, gehoorzaamheid aan de wetten en onderwerping aan de krijgstuicht. Zoo waarlijk helpe mij God Almagtig.

Na de proclamatie van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 werden de woorden „Sovereinen Vorst” veranderd in „Koning”. Van 1840 af, na de abdicatie van Koning Willem I, werd het „Koning Willem II”, in 1849 weer „Koning”, en in 1890 werd het tenslotte gewijzigd in „Koningin”. Bij het van kracht worden van het AMAR zal bovengenoemd KB van 26 februari 1814 worden ingetrokken.

¹⁴ J. Bosscha — *Neerlands heldendaden te land*, dl 3, 1e ged. Suringar, Leeuwarden (1873)321.

Aan wie zweert de officier trouw?

Van 1848 af — invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid — werd deze vraag actueel. Wanneer wij de literatuur over dat onderwerp erop nalezen, kunnen wij in grote lijnen twee groepen onderscheiden: de eerste is aanhanger van de persoonlijke-trouwgedachte; de tweede beschouwt de vorst/vorstin als de constitutionele, boven de partijen staande persoon.

Het zou te ver voeren de discussies over dit onderwerp hier samen te vatten. Belangstellenden verwijs ik daarvoor gaarne naar de publikatie *Kernvraag* nr 13 van maart 1970, die geheel is gewijd aan de officierseed¹⁵; in dat boekje dat — gelet op de a.s. uitbreiding van de eed tot andere categorieën vrijwillig dienend personeel — een herdruk zou mogen beleven, zijn ook veel bronverwijzingen opgenomen.

De kwestie van de eed en het erewoord in 1940

Het is opmerkelijk, dat in *Kernvraag* nr 13 geen aandacht wordt besteed aan de kwestie van de eed en het erewoord in 1940! Op 20 juni 1940 verklaarde de Duitse commissaris voor de demobilisatie van de Nederlandse krijgsmacht in een rondschrijven onder meer:

Berufssoldaten können entlassen werden, wenn sie eine ehrenwörtliche Erklärung abgeben, in keiner Weise gegen die Interessen des deutschen Reiches tätig zu sein. Der Wortlaut dieser Erklärung wird mitgeteilt.

Deze tekst, die op 5 juli 1940 werd bekendgemaakt door de Chef van de Afdeling Landmacht, luidde als volgt:

Hierdoor verzeker ik op eerewoord, dat ik gedurende dezen oorlog, althans zoolang Nederland zich met het Deutsche Rijk in oorlogstoestand bevindt, aan geen enkel front noch direct, noch indirect zal deelnemen aan den strijd tegen Duitschland. Ik zal geen handeling of verzuim plegen, waardoor het Deutsche Rijk schade, van welken aard ook zou kunnen lijden.

Het telexbericht vervolgt:

¹⁵ G. T. Campagne, A. Nierop en W. J. M. Bunnik — *De officierseed* (uitg. onder verantw. van de prot. en r-k geestel. verzorging bij de krijgsmacht). Den Haag (1970).

*Deze verklaring moet door beroepsofficieren op erewoord worden afgelegd; beroepsonderofficieren, -korporaals en -soldaten leggen deze verklaring zonder meer af. Ik teken hierbij aan, dat ieder die bereid is, deze verklaring af te leggen, bevoegd is het gegeven woord (de afgelegde belofte) te allen tijde weder terug te nemen.*¹⁶

Later (op 12 juli 1940) werd hieraan nog toegevoegd:

*Ik breng te Uwer kennis, dat, naar mijne mening, het afleggen van de verklaring, die Zondag 14 juli a.s. van de beroepsmilitairen wordt gevraagd, onder de gegeven omstandigheden in 's lands belang is.*¹⁷

Op die 14e juli weigerden 41 officieren en 12 cadetten van het KNIL (die hier te lande aanwezig waren), 8 officieren en 1 stoker 2e klasse van de Koninklijke marine en 9 officieren van de Koninklijke landmacht de gevraagde verklaring af te leggen.¹⁸ Zij gingen in krijgsgevangenschap. Een aantal ervan zou later geschiedenis schrijven door hun spectaculaire ontsnappingen en avontuurlijke ervaringen.

Over de toelaatbaarheid van het geven van het erewoord is veel geschreven en gesproken. Na de Tweede Wereldoorlog werd een parlementaire enquêtecommissie met het onderzoek belast.¹⁹

Ook degenen die later hun erewoord braken door terugzending van exemplaar 1 van de verklaring of die, zonder dat te doen, de oversteek naar Engeland waagden, gingen volgens velen niet vrijuit; zij zouden zelfs strafbaar zijn.

De regering in Londen stelde zich aanvankelijk op het standpunt dat officieren die hun verklaring van het erewoord hadden ingezonden niet mochten worden tewerkgesteld in de strijdkrachten. Later werd dat onderscheid buiten beschouwing gelaten.

De meerderheid van de parlementaire enquêtecommissie was van mening, dat de zogenaamde tweede weg — die via het krijgsgevangenschap — de juiste is geweest.

¹⁶ Enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945 — *Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek*, dl 8A en B: Militair beleid 1940-1945. Staatsuitgeverij, Den Haag (1956) 237, bijl. 17.

¹⁷ Zie ¹⁶, blz. 237.

¹⁸ Zie ¹⁶, bijl. 27.

¹⁹ Zie ¹⁶, blz. 236-300, bijl. 14-27.

Teneinde de onzekerheid weg te nemen en de eenheid in het officierscorps te herstellen, gaf de toenmalige minister van marine J. M. de Booy op 8 augustus 1945 zijn standpunt als volgt weer:

De juiste opvatting zou zijn geweest om niet het erewoord te geven. De officieren, die niet hun erewoord hebben gegeven hebben juist gehandeld. Zij behoren uit het besef dat zij juist hebben gehandeld hunne beloning te trekken . . .

Hij eindigt met:

*Alle onzekerheid zal worden weggenomen door ene aanvulling van de voorschriften.*²⁰

De parlementaire enquêtecommissie sluit haar conclusies af met een aantal behartigenswaardige opmerkingen, waarvan ik er twee wil noemen.

— *De Regering behoort duidelijk aan de krijgsmacht mede te delen, of, en zo ja onder welke voorwaarden het geven van een erewoord geoorloofd is.*

— *Het is noodzakelijk om bij de vorming van officieren meer aandacht te besteden aan de problemen rond het vrijlaten op erewoord. In 1940 heeft het aan voldoende kennis en inzicht ten deze bij de beroepsofficieren nogal ontbroken.*

De ontwikkelingen na 1945

In 1958 kondigden de onderofficiersverenigingen aan niet langer tevreden zijn over hun verbandacte: waarom moeten de onderofficieren de belofte hun land te dienen schriftelijk bevestigen, terwijl andere rijksambtenaren dat niet doen? Die leggen de ambtseid af.

In 1968 nam de Partij van de Arbeid in de „Nota Doelmatig Defensiebeleid” de aanbeveling op de eed in te voeren voor onderofficieren. Een vervolg daarop treffen wij aan in de Defensienota 1974. De bewindslieden stellen daarin dat:

. . . zolang de regel van kracht blijft volgens welke in beginsel alle leden van het burgerlijk rijkspersoneel in verband met het aanvaarden van hun betrekking een eed (belofte) afleggen, ook voor al het vrijwillig in een dienstverhouding tot de overheid tredende militair personeel de verplichting tot

²⁰ Zie ¹⁶, blz. 300.

Op heden de
 Negentienhonderd is te voor mij,
 ondergetekende (naam en voorletters)
 (functie)
 verschenen de (rang)
 (naam en voorletters)
 in die kwaliteit aangesteld ingevolge beschikking van

 d.d. 19....., Nr.,
 zulks tot het afleggen van de Ambtseed.
 Door evenbedoelde ambtenaar is in mijn handen de volgende eed afgelegd:
gelofte
 „Ik zweer
beloof trouw aan de Koning, aan de Grondwet en aan de overige wetten des
 Rijks.
 „Ik zweer
verklaar dat ik middellijk noch onmiddellijk onder welke vorm of voorwendsel,
 tot het verkrijgen mijner aanstelling, aan niemand, wie hij ook zij, iets heb gegeven
 of beloofd noch zal geven of beloven;
 „Ik zweer
beloof dat ik om iets hoegenaamd in mijn betrekking te doen of te laten, van
 niemand hoegenaamd middellijk noch onmiddellijk enige beloften of geschenken
 zal aannemen, en dat ik mij als nauwgezet en ijverig ambtenaar zal gedragen,
 de mij verstrekte opdrachten zal volbrengen en de zaken, waarvan ik door mijn
 ambt kennis draag, en welke mij als geheim zijn toevertrouwd of waarvan ik het
 vertrouwelijk karakter moet begrijpen, niet zal openbaren aan anderen, dan aan
 hen, aan wie ik volgens de wet of ambtshalve tot mededeling verplicht ben.
 Zo waarlijk helpe mij God almachtig.
 Dat verklaar en beloof ik.
 En heb ik, ondergetekende, van deze beëdiging dit proces-verbaal
gelofte-aflegging
 in drievoud opgemaakt, hetwelk door mij en de ambtenaar voornoemd is onder-
 tekend te ten dage, maand en jaar als boven.
 Het hoofd van dienst, De ambtenaar,

het afleggen van een eed (belofte) als militair ambtenaar zou moeten gelden.²¹

Binnenkort zal het zover zijn.

De ambtseed

In het voorgaande heb ik de geschiedenis van de krijgseed de revue doen passeren. In de Defensienota 1974 wordt echter de relatie gelegd met de ambtseed van het burgerlijke rijksperoneel. Hoe is het in de praktijk gesteld met die ambtseed?

Op 25 augustus 1981 kreeg bladzijde 9 van *Het Vaderland* de veelzeggende titel mee: „De ambtseed is onnodig en overbodig”, en: „Ambtseed: overleefde traditie”. De laatste uitspraak

wordt ondersteund met voorbeelden als „ambtenaar op ministerie van defensie wil vertrouwelijke stukken verkopen aan Russische ambassadeur”, en „bouwfraude met ziekenhuizen door ambtenaren van volksgezondheid en milieuhygiëne”. Uit navraag bij enkele ministeries zou voorts zijn gebleken dat er met de ambtseed wordt gesold. Met de regelmaat van de klok vergeet men ambtenaren te beëdigen. Bij de provincie Zuid-Holland zou men het afleggen van de eed al in 1977 hebben afgeschaft. Ten slotte vindt men, dat de tekst van de eedsformule, vastgesteld bij KB nr 103 van 31 oktober 1828 en 23 augustus 1920, te uitgebreid is en het woordgebruik sterk verouderd. Doorgaans zou de ambtenaar nauwelijks beseffen wat hij belooft. (Zie de hierbij gereproduceerde tekst.) Opmerkelijk is dat het formulier bij defensie tweemaal spreekt van de gelofte en de gelofte-aflegging.

²¹ Om de veiligheid van het bestaan. Defensiebeleid in de jaren 1974-1983. Staatsuitgeverij, Den Haag (1974)81.

Hoe het ook zij, het verdient zeker aanbeveling de tekst van de eedsformule te herzien en het woordgebruik aan te passen aan dat van onze tijd.

Slot

Binnenkort zal het bijna twee eeuwen oude onderscheid waarbij de ene militair de eed en de andere een schriftelijke belofte van gehoorzaamheid en trouw aflegt, zijn verdwenen. Alle vrijwillig dienenden zullen voortaan worden onderworpen aan dezelfde eed/belofte.

Daarmee zijn wij echter niet terug bij de situatie zoals die bestond tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, waar alle militairen een eed aflegden. Zoals beschreven diende de eed toen vooral een materieel doel: dat van de betaalsheer, de provinciale overheden, de magistraat van de stemhebbende steden, enz.

Een herbezinning op de betekenis en plaats van de eed in onze tijd is nodig. Dat zou mede kunnen gebeuren door — in dit verband — één van de aanbevelingen van de parlementaire enquêtecommissie uit te voeren: aandacht te besteden aan de zaak van de eed en het erewoord bij de vorming van alle vrijwillig dienenden.

Een herhaling van de situatie van 1940 moet worden voorkomen. Voor de militair uit 1940 kan mogelijk ter verdediging worden aangevoerd dat de Koninklijke landmacht sedert 1831 niet meer had deelgenomen aan een reguliere veldtocht of oorlog, Nederlands-Indië buiten beschouwing gelaten. In enkele dagen tijd werd Nederland, nadat andere Europese landen een zelfde lot hadden ondergaan, totaal onder de voet gelopen door een overmachtige vijand. Het gehele leger werd krijgsgevangen gemaakt en korte tijd later van zijn leiding beroofd door het wegvoeren op 2 juli 1940 van o.a. de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, generaal Winkelman, naar Duitsland. Bovendien waren de Koningin en de regering uitgeweken naar Engeland en waren de onderlinge communicatiemogelijkheden uiterst beperkt, of zij ontbraken eenvoudigweg. Wij daarentegen kunnen vrijwel dagelijks oog- of oorgetuige zijn van wat zich elders in de wereld afspeelt.

In feite is echter op te eenvoudige gronden aangenomen dat het geven van het erewoord níét in

strijd was met de officierseed, aangezien men te allen tijde de bevoegdheid zou bezitten zijn erewoord te herroepen. Daarbij heeft mogelijk de verklaring van het Algemeen Hoofdkwartier, dat het afleggen van de verklaring onder de gegeven omstandigheden in 's lands belang moest worden geacht, de mening doen postvatten dat het geven van het erewoord niet strijdig zou zijn met de eed. Men redeneerde daarbij onder meer dat in de erewoordverklaring niets werd gevraagd dat strijdig was met de eed van trouw aan de Koningin of dat leidde tot ongehoorzaamheid aan de wetten.

De telexberichten van de Chef van de Afdeling Landmacht en van de Chef van de Marinestaf aan het onder hen dienende personeel zijn mogelijk ook opgevat als rechtstreekse opdrachten. Ten slotte waren de bepalingen aangaande het erewoord in de KL-voorschriften niet duidelijk genoeg; bij de Koninklijke marine waren deze voorschriften eenvoudigweg niet aanwezig. Alleen het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger had in de voorschriften duidelijk daarover gesproken.

Bij de eerdergenoemde vorming van vrijwillig dienden zal men ook aandacht moeten besteden aan aspecten als de volgende.

- De ontwikkelingen op het gebied van de Europese samenwerking, de voortschrijdende eenwording en integratie en de mogelijke rol en plaats daarbij van de monarchie.

- Het lidmaatschap van het politieke en militaire bondgenootschap de Noordatlantische Verdragsorganisatie (NAVO). Na 1945 heeft Nederland zijn vroegere politiek van neutraliteit verlaten en is toegetreden tot een bondgenootschap, waarin de verdediging van ons grondgebied is opgedragen aan de NAVO-opperbevelhebber in Europa. Daarbij opereert een groot deel van de Koninklijke land- en luchtmacht van meet af aan op het grondgebied van een NAVO-bondgenoot en onder bevel van een NAVO-ondercommandant (COMNORTHAG/COMTWO-ATAF).

- De nieuwe dimensies van het militaire leiderschap, in het bijzonder in het gevecht dat, gelet op de stand van de moderne techniek, apocalyptische vormen kan aannemen.

— De appreciatie van het militaire beroep, zowel door de omringende maatschappij als door de vrijwillig dienende militair zelf. Voorkomen moet worden dat men het militaire beroep louter ziet als een vorm van broodwinning: het vraagt van de militair — nu en in de toekomst — een volledige inzet van zijn persoon, en trouw aan degenen die aan zijn zorgen zijn toevertrouwd.

Voorts zal in geval van oplopende internationale politieke spanning, oorlogsgevaar of oorlog een aantal wetten in werking treden dat in vreedstijd is voorbereid. Behalve dat hij, als staatsburger, is

gehouden tot de normale gehoorzaamheid aan de wetten, zal de militair in een aantal gevallen met bijzondere bevoegdheden worden bekleed of — namens het bevoegde gezag — al dan niet gewapenderhand de naleving van die wetten moeten afdwingen.

De vrijwillig dienende militairen, zeer in het bijzonder de officieren en onderofficieren, moeten zelf actief meedoen aan deze herbezinning. Doen zij dat niet, dan zullen anderen — buiten de militaire samenleving — daartoe het initiatief wel nemen. Het risico daarbij is dat dan de eed/belofte snel het zoveelste slachtoffer zal worden van een „Umwertung aller Werte”.

Eerbetoon generaal Kruls

Op 1 augustus was het tachtig jaar geleden dat wijlen generaal mr. H. J. Kruls werd geboren. Een comité heeft het initiatief genomen tot het doen vervaardigen van een gedenksteen als eerbetoon aan de grote verdiensten van generaal Kruls. Dit comité bestaat uit de volgende personen:

<i>M. R. H. Calmeyer</i> , lgen b.d.	<i>ir. J. B. G. M. Ridder de van der Schueren</i> , genm b.d., oud-staatssecretaris van oorlog
<i>A. V. van den Wall Bake</i> , lgen b.d.	<i>jhr. P. J. Six</i> , res-kol b.d.
<i>mr. W. H. Fockema Andreae</i>	<i>mr. H. Winkel</i> , res-lkol b.d.

Met instemming van de minister van defensie zal de gedenkplaat worden aangebracht in de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Op 26 augustus a.s. te 11.00 uur zal de plaat worden onthuld door ZKH Prins Bernhard der Nederlanden.

Hen, die een bijdrage in de kosten van de plaat — waarvoor geen overheidssubsidie wordt verstrekt — wensen te schenken, wordt verzocht deze over te maken op giro nr. 62 69 of op rekening 54 40 30 818 van de ABN, bijkantoor Van Baerlestraat, t.n.v. mr. H. Winkel te Amsterdam, rekening gedenkplaat generaal Kruls.